

Mira Mikačić
Zagreb

Primjena lingvistike u stvaranju umjetnih bibliotečnih jezika za označivanje sadržaja knjiga

U bibliotečnoj djelatnosti smišljeni su stvarni katalozi — stručni i predmetni — koji iskazuju sadržaj i predmet knjige, te vrstu djela i oblik teksta. Oni su se razvijali na temelju znanja iz logike, filologije i lingvistike. U posljednje vrijeme došlo je do prevage lingvistike, pa se danas govori da su to »jezici za označivanje« i »jezici za pronalaženje«. Ovim se tekstom želi upoznati stručnjake lingviste s uspješnom primjenom njihova znanja na polju bibliotečne djelatnosti i uspostaviti moguće veze za razgovor. Pretpostavljamo da će kao dobri korisnici knjižnica i bibliografija lako razumjeti izložene misli.

1. Uvod

Svaki stručnjak, korisnik bibliografija i bibliotečnih stvarnih kataloga, dobro zna kako se u rasporedu bibliografskih jedinica ili kataložnih listića u stručnom katalogu traže i pronalaze željeni sadržaji. Pri tome se stručne oznake prevode i čitaju kao naslovi predmeta, vrste djela i oblici tekstova. Isto se tako traže i nalaze u abecednom predmetnom katalogu predmetne odrednice, a u abecednom predmetnom kazalu predmetne natuknice, koje su napisane prirodnim jezikom ili približno prirodnim jezikom, pa su svakomu razumljive. Za izradbu tih kataloga bibliotekari se služe pomagalicama koje su sami izradili — bibliotečnim klasifikacijskim shemama za stručni katalog, a pravilnicima i popisima odobrenih predmetnih odrednica ili pojmovnicima, popisima odobrenih pojmovnih oznaka, za predmetni katalog. U smišljanju i usavršavanju tih pomagala njihovi tvorci, uz mnogo znanja i mašte, primjenjuju znanja iz više humanističkih disciplina, prvenstveno logike, filologije i lingvistike. U posljednje vrijeme prevagnula je uloga lingvistike, posebno sintakse, pa se pojavio naziv »umjetni jezici za označivanje« i »umjetni jezici za pronalaženje« umjesto ranijeg »klasifikacije« i »sustavi« koji je isticao vezu s logikom. Da bismo ovu pro-

mjenu točnije opisali, reći ćemo nešto o stanju koje joj je prethodilo, u kojem su se razvili tradicijski oblici stvarnih kataloga. Govorit ćemo odvojeno o stručnom i predmetnom katalogu, premda imaju mnogo zajedničkih obilježja. Upotrebljavat ćemo naziv »sadržaj knjige« misleći na sadržaje svih vrsta dokumenata.

2. Dva stvarna kataloga: stručni i predmetni

Sadržaji knjiga klasificiraju se u stručnom katalogu na temelju prethodno izradene sheme. Shema može biti opća ili univerzalna, ako obuhvaća sve znanosti, umjetnosti i djelatnosti, ili posebna, ako pokriva jedno uže ili najuže područje. Zatim, prema razradi u dubinu, plitka, srednja ili duboka. Opća shema razrađena u potpunosti u dubinu, sastoji se od velikog broja stručnih skupina, pojmovnih jedinica, koje su opremljene naslovom i simbolom, stručnom oznakom. Stručne su skupine raspoređene po uzoru na logički pojmovni sustav, u kojem se nalaze okomiti hijerarhijski lanci nadređenih i podređenih skupina, i vodoravni nizovi istorednih skupina. Simbol — stručna oznaka iskazuje mjesto skupine u shemi, na kojem se diobenom stupnju od najviše nadređene glavne skupine nalazi i na kojem se rednom mjestu u nizu istorednih skupina istog porijekla nalazi. Simboli mogu biti velika ili mala slova, glavni ili decimalni brojevi. Radi označavanja drugih obilježja sadržaja knjige uvedene su u shemu, pored glavnih tablica za znanosti, umjetnosti i djelatnosti još i druge, dodatne tablice za označavanje mjesta, vremena, jezika, oblika i sličnih obilježja sadržaja, koji se mogu vezivati uz pojmovne sadržaje skupina iz glavnih tablica. Tako je moguće označavanje složenog sadržaja knjige pomoću više stručnih skupina, uzetih iz više usporednih tablica i s raznih mjesta jedne tablice. Za to su sastavljanje potrebna pravila, koja bi trebala osigurati podudarnost smisla predmeta iz sadržaja knjige sa smislom složene stručne oznake. Postojanje pojmovnih i jezičnih jedinica u tablicama sheme i pravila za njihovo sastavljanje prema složenom sadržaju knjige, navelo je stručnjake za sadržajnu obradbu na misao o pomaganju koje posjeduje rječnik i gramatiku. Danas u svijetu postoji veći broj bibliotečnih klasifikacijskih shema, općih i posebnih. Postoje velike opće klasifikacije koje su djelo međunarodnih organizacija kao Univerzalna decimalna klasifikacija i nacionalnih organizacija kao Deweyeva Decimalna klasifikacija, Klasifikacija Kongresne knjižnice, (sovjetska) Bibliotečno-bibliografska klasifikacija, koje su veoma raširene i primjenjivane. U okviru ove vrste klasifikacija učinjen je sredinom stoljeća primjetan napredak uz pomoć logike, točnije učenja o kategorijama. Budući da se uočilo da su pojmovne jedinice stručnih skupina u tablicama različite po sastavu i da pored jednostavnih pojmova tu imade i složenih cjelina, pojmovnih agregata, postavljen je zahtjev da sve pojmovne jedinice stručnih skupina budu jednostavni, elementarni pojmovi, a to su pojmovi koji pripadaju samo jednoj pojmovnoj kategoriji. Takvi se pojmovi, odnosno stručne skupine, mogu razvrstati prema pripadajućim kategorijama. Kategorije su: entiteti, tvari, procesi, aktivnosti, svojstva, vrijeme i prostor. Stručne skupine koje pripadaju istoj kategoriji, a sredene su hijerarhijski, nazi-

vamo fasetama, a tako izgrađene klasifikacije — fasetizirane klasifikacije. Od tada dijelimo sve klasifikacije u dvije skupine: starije po nastanku za koje je uveden naziv »enumerativno–hijerarhijske« i novije, fasetizirane ili analitičko–sintetičke. Nema sumnje da je sve to izgrađeno na temelju logike. Velika je pažnja posvećena strukturi pomagala — bibliotečnoj klasifikacijskoj shemi. Klasificiranjem knjiga svi logički elementi iz sheme prenose se u skup kataložnih jedinica razvrstanih u stručnom katalogu. Tu se gubi prvobitna jednostavnost klasifikacijske sheme i javlja šarolika slika sadržaja djela koja su pisci svojim znanjem i maštom stvorili. Uređenje kataloga pravilnim nizanjem listića, postavljanjem međašnih listića i uputnica pomaže korisniku u otkrivanju pojmovnih veza i odnosa među bibliografskim jedinicama. I tu je prisutnost logike očita. Reklo bi se da u sistematskom katalogu nema mjesta za lingvistiku. Ali to ipak nije tako. Pravila za sastavljanje složene stručne oznake u biti su sintaktska pravila. Izgleda da su bibliotekari tek nedavno postali toga svjesni.

Abecedni predmetni katalog razvijao se drukčije od stručnog kataloga. Od mogućih pomagala u radu pojavio se najprije pravilnik za izradbu predmetnog kataloga u kojem se najveći dio odnosi na sastavljanje predmetne odrednice. U usporedbi s pravilima u stručnom katalogu ovaj je pravilnik neusporedivo bogatiji propisima. To je i razumljivo budući da je glavno pomagalo stručnog kataloga unaprijed izrađena klasifikacijska shema, koja nudi brojne stručne skupine za sastavljanje složene stručne oznake, dok u predmetnom katalogu predmetne odrednice tek treba sastavljati. Istina, s vremenom su se i ovdje pojavila pomagala koja su nudila popise predmetnih odrednica namijenjenih mrežama knjižnica, a potom i sredene popise pojmovnih jedinica, tzv. deskriptora, okupljenih prema stručnim područjima, nazvane pojmovnici ili tezaursi.

Bez obzira na drukčiji redoslijed pojavljivanja pomagala u sistematskom i predmetnom katalogu, sad možemo reći da oba ta kataloga imaju svoj rječnik, gramatiku i govor, pa po tome pripadaju u umjetne ili poluumjetne jezike. Usporedimo li funkcije prirodnih jezika i ovih umjetnih, uočiti ćemo razliku. Prirodni jezici imaju više funkcija. R. Jakobson nabroja sedam.¹ Od tih sedam umjetni jezici imaju samo jednu, onu prikazivačku ili referencijalnu. Funkcija je ograničena na prikazivanje sadržaja knjiga. U skladu s tim ograničeni su vrstom riječi rječnici i naročito gramatike umjetnih jezika. Treći dio jezika, pored rječnika i gramatike, jest govor. U prirodnim jezicima govori se u rečenicama. Bibliotečni stvarni katalozi, ti umjetni jezici, govore svojim kataložnim odrednicama, stručnim oznakama i predmetnim odrednicama. Ključno pitanje je: što su kataložne odrednice u jezičnom smislu? Na ovo pitanje prvo se pokušalo odgovoriti u svezi s predmetnom odrednicom. Izložiti ćemo u najkraćem put što ga je prošla predmetna odrednica sastavljena prema propisima pravilnika i teorijskom tumačenju, dok se nije otkrila njena rečenična priroda.²

1 Prepričano prema knjizi D. Škiljana *Pogled u lingvistiku*. Zagreb. Školska knjiga, 1980.

2 Mikacić, Mira: *Teorijske osnove sustava za označivanje predmeta*. Zagreb. HBD. 1996. Djelo je prethodno bilo obranjeno kao doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Prof. dr. R. Katičić i prof. dr. D. Škiljan bili su članovi Komisije za ocjenu.

3. Predmetna odrednica: promjene u objašnjenju u svijetu

Utemeljivači predmetnog kataloga vidjeli su predmetnu odrednicu kao jednu riječ ili jedan jezični izraz i nazvali je »udarna riječ« (»Schlagwort«) ili »najznačajnija riječ« (»the most important word«), a to je trebala biti riječ koja najtočnije označuje predmet u sadržaju knjige. Sljedeći razvojni stupanj u skladu s naraslim bogatstvom knjižnih sadržaja tražio je višečlanu predmetnu odrednicu. Nastavljači utemeljitelja širom Europe i Amerike potrudili su se i propisali višečlanu predmetnu odrednicu. Predviđeni su nazivi za pojedine članove prema vrsti pojma i prema rednom mjestu u nizu, prvom ili sljedećim, pa tako imamo glavnu odrednicu i nekoliko pododrednica. To je bio sudbonosni trenutak u razvoju predmetnog kataloga: prijelaz od jednočlane predmetne odrednice, koja još nije rečenica, do višečlane predmetne odrednice koja je već rečenica, ali tadašnji bibliotekar to ne uvida. Bibliotekar vidi da mu se u katalognoj ladici pod dotadašnjom jednočlanom odrednicom nakupilo previše listića i zaključuje da tu veliku skupinu treba razdijeliti na više manjih. I on to izvodi tako da iz sadržaja knjiga izvlači dodatne pojmovne jedinice, što su po njegovu nalogu bile zemlje, stajališta i oblici. Pojmovna određenja su bila nesumnjivo dobra, ali nazivi »pododrednice« nisu bili dobri, jer tu nije bilo odnosa logičke podređenosti, već sintaksičke povezanosti. Nijemci su među prvima otkrili loše strane izabranog a zastarjelog i neodgovarajućeg nazivlja. Naziv »Schlagwort« jer znači jednu riječ u jednini mijenja se u niz riječi »die Kette« prema engleskoj »string«, a krajnje neprikladan »pododrednica«, »Unterschlagwort« mijenja se u »oznaku pojma«, »Begriffsbezeichnung«. Popravljanje stručnih naziva nije samo po sebi moglo riješiti stvoreni problem. Englez Derek Austin prvi je istaknuo zadatak sustava da predmetnim odrednicama sačuva smisao predmeta iz sadržaja dokumenta. Smišljeni sustav nazvao je Preserved context indexing system (PRECIS), u hrvatskom prijevodu »Sustav za označivanje (predmeta) uz sačuvani smisao«. Od više takvih pokušaja jedan se zbio u Hrvatskoj krajem osamdesetih godina u okviru znanstvenoistraživačkog projekta traženja novog sustava za predmetno označivanje, pa ćemo taj misaoni put i rezultat vjerno prikazati.³ Smatramo da je to umjesno, prvo stoga što je u rješavanju jednog stručnog pitanja bibliotečnog umjetnog jezika primijenjeno znanje iz hrvatske sintakse, i drugo, što bi u nas vrijedilo razvijati uspostavljene veze između lingvisti i stručnjaka za stvarne kataloge.

4. Teorija o rečeničnoj prirodi predmetne odrednice

Misao o rečeničnoj prirodi predmetne odrednice javila se nakon sloma propisa o redosljedu članova odrednice prema načelu opadajuće konkretnosti pojma ili opadajućeg individualiteta. Prvo su bibliotekari uočili da propisani redo-

3 Izloženo u navedenoj publikaciji u dijelu 7. Sažeti prikaz nove teorije i smišljenog sustava dan je u članku M. Mikačić *Syntactical System for Subject Designation (SSSD) invented for libraries in Croatia, Cataloging and classification Quarterly: Vol 22(1) 1996, str. 77–93.*

slijed ne može jamčiti prepoznavanje smisla predmeta, a potom se saznalo da su se logičari prestali baviti pitanjem kategorija, njihovom prirodom i popisom, te ostavili to pitanje bez odgovora. U ispitivanju niza jedinica koje čine predmetnu odrednicu, a koje su istovremeno i jezični izrazi i pojmovne oznake, motrište se počelo premještati s logike na lingvistiku, posebno sintaksu. Treba reći da se još od ranije u bibliotekarskim krugovima, među stručnjacima za stvarne kataloge, mogla čuti tvrdnja da su stvarne odrednice, stručna oznaka i predmetna odrednica, ujedno naslov predmeta što ga daje bibliotekar i koji je točniji od naslova koji daje pisac ili izdavač. Zapitali smo se što je naslov u gramatičkom smislu. Pregledali smo brojne gramatike našeg i stranih jezika, ali nismo našli odgovor. Od našeg smo istaknutog stručnjaka saznali da je naslov svojevrsna rečenica.⁴ Tu smo misao potom ispitivali i provjeravali. Pregledali smo naslove knjiga, stručnih članaka u časopisima i zbornicima te naslove u novinama. Naslovi u knjigama i časopisima su doista svojevrsne rečenice. Za svaki se takav naslov može vidjeti da je nastao pretvorbom iz jedne rečenice i da se pritom glagol iz predikata pretvorio u glagolsku imenicu. U novinama se mogu naći najrazličitiji naslovi, a među njima i naslovi koji su doista prave rečenice. Time je veza između rečenice i naslova već bila jasno pokazana. A što je s predmetnom odrednicom kao naslovom predmeta i njezinom vezom s rečenicom? U svim predmetnim odrednicama izrađivanim prema dosadašnjim pravilnicima ne nalaze se glagoli u glagolskim oblicima, ali se nalaze glagolske imenice ili druge imenice koje označuju neku radnju ili stanje, te je time uspostavljena veza između rečenice, naslova i predmetne odrednice, pa se mogla naslutiti i rečenična priroda predmetne odrednice.

U daljnjem ispitivanju rečenične prirode predmetne odrednice nismo se mogli zadovoljiti općom tvrdnjom da je predmetna odrednica svojevrsna rečenica, već smo željeli ustanoviti kojoj vrsti rečenice pripada. U tom radu služili smo se gramatikama našega jezika. Među njima najviše nam je pomogla Gramatika hrvatskosrpskoga jezika koju su sastavili I. Brabec, M. Hraste i S. Živković.⁵ Pri ispitivanju imali smo pred očima predmetne odrednice sastavljene prema postojećim pravilnicima. Odrednice su se sastojale od nekoliko jezično-pojmovnih jedinica, napisanih u nominativu i poredanih određenim redom. Te su predmetne odrednice bibliotekari i iskusniji korisnici već čitali kao naslove. Dakle umjesto: »Vinogradi — obrađivanje — Dalmacija« — »Obradivanje vinograda u Dalmaciji«. Nakon svestranog ispitivanja došli smo do zaključaka kako se tu doista radi o svojevrsnoj rečenici, ali zavisno složenoj rečenici, što je izjava bibliotekara koji sastavlja predmetnu odrednicu. Prvi dio izjave nije zapisan, ali se podrazumijeva i glasi: »U ovom se dokumentu govori o...« Drugi je dio sastavljena predmetna odrednica. Prvi i drugi dio zajedno čine zavisno

4 Prof. dr. Radoslav Katičić dao nam je taj odgovor na naše pitanje i uputio na paragraf 85 njegove Sintakse hrvatskog književnog jezika, Zagreb, JAZU, 1986. u kojem stoji: »Neoglagoljen predikat redovito se susreće u naslovima i kao oznaka autora.«

5 Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. Gramatika hrvatskosrpskoga jezika. 9. izd. Zagreb. Školska knjiga. 1970.

složenu rečenicu, od koje je prva glavna, a druga zavisna, prva izrična, a druga objektna. Da je prva izrična rečenica, ne treba dokazivati. Potpis bibliotekara na matičnom kataložnom listiću dokazuje postojanje govornika i njegovu odgovornost za danu izjavu. Ova se izrična rečenica u prostom ili proširenom obliku izgovara u prirodnom jeziku, za razliku od druge, koja pripada umjetnom bibliotečnom jeziku predmetnog označivanja. Naknadno smo se uvjerali da se u mnogim naslovima nalaze sadržane i ove izrične rečenice. Tako su naslovi knjiga iz starijih vremena, posebice na njemačkom jeziku, počinjali riječima: »U ovoj se knjizi govori o...« Također, u današnjim novinskim naslovima pored istaknutog naslova u obliku prave ili svojevrsne rečenice, nalazi se dio naslova napisan manjim slovima u kojemu se kaže tko je dao izjavu ili ime tijela koje je donijelo određeni zaključak, što su sve izjavne rečenice. Glede tvrdnje da je predmetna odrednica objektna rečenica pozivamo se na tekst iz spomenute gramatike o objektnim rečenicama. Dokazujući da zavisna rečenica može biti objektna rečenica, pisci to pokazuju na primjeru rečenice: »Radnici obećavaju da će unaprijediti proizvodnju« u kojoj je »da će unaprijediti proizvodnju« objekt rečenice. Pisci gramatike zatim tvrde »Da je zavisna rečenica objekt, možemo dokazati i sažimanjem zavisne rečenice: Radnici obećavaju unapređenje proizvodnje.«⁶ U drugoj rečenici vidimo glagolsku imenicu »unapređenje«, što je glagolski oblik koji redovito nalazimo u predmetnim odrednicama. Jednočlana predmetna odrednica uklapa se u prvu izričnu rečenicu kao njen objekt, a višočlana predmetna odrednica vezuje se uz glavnu izričnu rečenicu kao zavisna objektna rečenica. Višočlana predmetna odrednica je ipak svojevrsna rečenica. Svi su rečenični dijelovi napisani u nominativu jednine ili množine, a bez prijedloga i veznika. Ona je na poseban način sažeta i preuređena zavisna objektna rečenica.

5. Sintaksički sustav za predmetno označivanje (SSZPO)

Nakon što smo se uvjerali da je predmetna odrednica rečenica, trebalo je još ispitati od kojih se rečeničnih dijelova sastoji. S popisom rečeničnih dijelova, a na dovoljno bogatom uzorku odrednica uvjerali smo se da svaki član subjektivnog i predikatnog skupa može doći u obzir. Sada smo konačno mogli odbaciti sve dosadašnje nazive za članove predmetne odrednice i upotrijebiti nazive rečeničnih dijelova. Da rad na utvrđivanju rečeničnih dijelova predmetne odrednice ne bi bio izgubljen za buduće pretraživače kataloga, odlučili smo nazive rečeničnih dijelova opremiti simbolima i te simbole pridružiti jedinicama — jezičnim izrazima, koje obavljaju tu službu u rečenici. Time se stubokom promijenio način pisanja predmetne odrednice. Prvo, prema dosadašnjim pravilnicima tražili su se bitni pojmovi ili ključne riječi za označivanje, pa su se te jedinice raspoređivale u nizu prema stupnju individualiteta ili nekog sličnog re-

6 Vidi paragraf 273 Objektivne rečenice u Gramatici navedenoj pod 5.

dosljeda, i tako činile predmetnu odrednicu. Pritom se jedinicama nisu dodjeljivali nikakvi znakovi. Budući korisnik mogao je po vrsti pojma i rednom mjestu zaključivati o odnosima među jedinicama, što je i bilo razlogom nesigurnosti u prepoznavanju smisla koji je obrađivač utvrdio.

U smišljenom sustavu za označivanje predmeta uvedeni su sljedeći simboli:

Rečenični članovi:

Članovi subjektivnog skupa:

- (a) subjekt
- (b) atribut
  - (ba) pripadanja
  - (bb) svojstva
  - (bc) cjeline
- (c) apozicija

Članovi predikatnog skupa:

- (d) predikat
- (e) objekt
- (f) priložna oznaka
  - (fa) mjesta
  - (fb) vremena
  - (fc) uzroka
  - (fd) posljedice
  - (fe) namjere
  - (ff) poredbe
  - (fg) načina

U daljnjem ispitivanju tražili smo i pronašli da se u predmetnim odrednicama javljaju i drugi članovi, koji podrijetlom nisu rečenični dijelovi, ali su prijeko potrebni. Nazvali smo ih »nerečenični članovi« i podijelili u dvije skupine:

Nerečenični članovi koji ulaze u sastav predmeta:

- (g) znanstveno stajalište
  - (ga) jednodisciplinarno
  - (gb) višedisciplinarno
- (h) filozofijsko i religijsko stajalište
  - (ha) filozofijsko
  - (hb) religijsko
- (i) viši rodni pojam, koji se dodaje bilo kojem članu radi identifikacije
- (j) pojam cjeline koji se dodaje pojmu koji je dio te cjeline radi identifikacije

Nerečenični članovi koji ne ulaze u sastav predmeta:

- (k) vrsta dokumenta
- (l) oblik teksta

Uskoro smo se uvjerali da ni ovi »nerečenični« članovi nisu u rečenici strana tijela. Svaki se takav član može shvatiti kao kratka umetnuta rečenica. Npr. »a što je obrađeno sa stajališta logičkog pozitivizma«. Smišljeni sustav nazvali smo

»Sintaksički sustav za označivanje predmeta« (SSZOP). Dosad je izvršeno pokušno testiranje sustava u nekoliko knjižnica.⁷ U planu su druga, još obuhvatnija.

To je bio razvojni put predmetnog kataloga u svijetu s najnovijim dostignućima u Hrvatskoj. Vratimo se sada sistematskom katalogu i stručnoj oznaci na kataložnom listiću. Može li i ona biti jedna vrsta rečenice? Smatramo da na temelju istih teorijskih polazišta o umjetnom bibliotečnom jeziku za označivanje možemo odgovoriti potvrdno. Stručna oznaka je bez sumnje naslov za predmet ili vrstu djela, pa također može biti rečenica, i to objektiva rečenica jer i njoj prethodi izjava bibliotekara koji to tvrdi. Njemica I. Dahlberg prva je ustvrdila da je stručna oznaka rečenica i to pokazala na primjeru stručne oznake sastavljene prema Klasifikaciji s dvotočkom, što je jedna fasetizirana klasifikacija. Ona tu misao nije do kraja razradila, a niti su to učinili drugi bibliotekari. To je zadatak kojeg se tek treba prihvatiti.

6. Stručna oznaka: istovjetnosti i razlike

Mi bismo ovdje naveli misli koje bi se u ispitivanju te pretpostavke vjerojatno javile. Za razliku od predmetne odrednice koja se sastavlja od jednostavnih pojmovnih oznaka, stručna se oznaka sastavlja od simbola stručnih skupina iz tablica. Dva su obilježja stručnih skupina, koja se pritom mogu pokazati kao smetnje. Prvo, pojedine stručne skupine su agregati više pojmova, pa su neprikladne za korištenje kad se želi označiti jedan jednostavan pojam. Drugo, svaka stručna skupina, na svakom diobenom stupnju, u svom simbolu sadrži znakove svih nadređenih skupina do najviše glavne skupine. Ti znakovi označuju znanstveno stajalište matične znanosti prema objektu njezina područja (npr. Botanika — čempres). To se stajalište ne može više odvojiti od objekta, ni u slučaju kad je u sadržaju knjige obrađen s nekog drugog stajališta. Rješenje prvog spomenutog pitanja je u fasetizaciji tradicijskih klasifikacijskih shema, što znači sastavljanje klasifikacijske sheme od stručnih skupina i podskupina podudarnih isključivo jednostavnim, elementarnim pojmovima, a ne agregatima pojmova, a rješenje drugog je u stvaranju tzv. bezaspektnih klasifikacija, od kojih je dosad izrađena samo jedna, »Opća shema za razvrstavanje na velike skupine« (»Board System of Ordering«) smišljena kao posrednički jezik među bibliotečnim klasifikacijskim sustavima. Ali, proces fasetizacije sporo napreduje, a ni bezaspektna klasifikacije se ne razvijaju, niti uvode. Najraširenija od bibliotečnih klasifikacija je u Europi Univerzalna decimalna klasifikacija. Dovedavno nije bilo prigovora na njezine stručne oznake sa stajališta razumijevanja smisla te skupine simbola. Mogli smo se složiti s Njemicom I. Dahlberg oko rečenične prirode stručne oznake i reći da je UDK umjetni jezik za označiva-

7 U razdoblju od 1996. do sredine 1998. izrađena su četiri domaća pismena rada za stručni ispit iz bibliotekarstva u kojima se izvještavalo o pokušnom radu na primjeni SSZOP-a. Na stručnom skupu »Predmetna obradba — ishodišta i smjernice« koji je održan 1. i 2. listopada 1997. u Zagrebu, podneseno je devet referata koji su se odnosili na primjenu SSZOP-a.

nje, koji ima svoj rječnik, gramatiku i govor i da je stručna oznaka svojevrsna rečenica. I nismo u tome bili potpuno usamljeni.⁸ Ali odnedavno pojavili su se prvi prigovori na teškoće u razumijevanju smisla ovih stručnih oznaka. Na Šestoj međunarodnoj konferenciji o klasifikaciji održanoj 16–18. lipnja 1997. u Londonu G. Riesthuis govorio je o tome kako je korisniku teško razumjeti značenje složene UDK stručne oznake i da bi za to trebalo pronaći prikladno rješenje. Od četiri moguća načina odlučio se za jedan i to iscrpno opisao. Ovim je izlaganjem pitanje tek otvoreno i danas je teško predvidjeti kada će se i na koji način riješiti.

7. Zaključne misli o prirodi stvarne kataložne odrednice i vrsti bibliotečne znanosti

Razmišljajući o upitnom odnosu bibliotekarskih stručnjaka prema zajamčivanju smisla stvarne odrednice, prisjećamo se rasprava što su vođene početkom ovog stoljeća. Iz povijesti predmetnog kataloga, koja je razmjerno dobro opisana u knjizi J. Drtine, vidljivo je kojim su se pitanjima bavili bibliotekari njemačkoga govornog područja. Pitalo se treba li za glavnu predmetnicu birati odgovarajući uži pojam ili nadređeni širi, treba li dati prednost pojmu struke ili pojmu zemlje, treba li preokretati prirodni red imenice i pridjeva da bi značajniji pojam zauzeo prvo mjesto i slično. Sve se to pitalo radi bržeg i lakšeg pronalazanja predmeta. Na sličan se način, ali s manje žara, raspravljalo i o stručnoj oznaci u stručnom katalogu. I ovdje se ponegdje pitalo nije li bolje »okupljati« literaturu o jednom predmetu pod strukom ili zemljom, što je prema gramatici sustava izvedivo. I ovdje se više pitalo za mjesto ulaganja i način pronalazanja. I sama riječ »odrednica« i njena definicija upućivale su na ovu zadaću. Poznata je definicija »Kataložna odrednica je niz ili skup riječi ili znakova koji u svojoj cjelini određuju mjesto kataložne jedinice u katalogu.«⁹ Tek u najnovije vrijeme istaknuta je pored redne i pronalazačke zadaće i obavijesna zadaća odrednice. I usporedno s tom pojavljuje se i pitanje zajamčenog smisla stvarne odrednice. Nekako istovremeno, kad je strojnom obradom omogućeno pronalazanje stvarne odrednice putem više pristupnica zanimanje za prvo i drugo mjesto pojmovne jedinice u nizu jedinica u kataložnoj odrednici u znatnoj mjeri opada, a otvara se pitanje razumijevanja smisla naslova predmeta izraženog predmetnom odrednicom ili stručnom oznakom.

Na kraju, trebali smo se zapitati: zbog čega se moglo dogoditi da se rečenična priroda stvarne odrednice tako kasno otkrije na teorijskom planu, a da se godinama to nije uvidjelo na planu propisivanja pravila o sastavljanju pred-

8 Predrag Perožić, bibliotekar iz Rijeke, objašnjavajući u pismenom radu rečeničnu prirodu predmetne odrednice predložio je da se ista misao proširi i na stručnu oznaku i to pokazao na primjeru UDK klasifikacije, a da mu kao mladom bibliotekaru jednaka mišljenja stranih stručnjaka nisu bila poznata.

9 Dr. E. Verona, u okviru predavanja na postdiplomskom studiju iz bibliotekarstva, dokumentacije i informacijskih znanosti u Zagrebu, u školskoj godini 1965/66.

metnih odrednica. U traženju odgovora na ovo pitanje pomogla nam je opet naša gramatika. U svim se gramatikama, u dijelu koji govori o sintaksi, navode rečenični dijelovi, objašnjava njihova uloga ili služba u rečenici i navode morfološka, semantička i logička obilježja tih jezičnih izraza. U tim se objašnjenjima govori o vrsti riječi (imenici, pridjevu ili glagolu), padežu ili glagolskom obliku u kojem se može javiti i vrsti pojma kojoj pripada prema kategorijama entiteta, radnje, procesa, svojstva, prostora i vremena. Za nas je ovdje važan odnos između jezičnog izraza pojedinog rečeničnog dijela i njegove pripadnosti određenoj logičkoj kategoriji. Tako npr. ulogu predikata u rečenici igra najčešće pojam radnje ili procesa izražen glagolom. Takvi se parovi vrste pojma i vrste jezičnog izraza pojavljuju gotovo stalno u određenim rečeničnim ulogama. Na toj se osnovi stvorila prilična podudarnost između prirodnog reda riječi u rečenici i propisanog reda pojmovnih oznaka u predmetnim odrednicama. Gledajući predmetnu odrednicu sastavljenu od više jezičnih izraza u nominativu (imenica, imenica s pridjevom, glagolskih imenica) rastavljenih crticama, bibliotekar i korisnik s malo iskustva već je znao kako će je pročitati dodajući imenicama i pridjevima padežne nastavke i umećući potrebne prijedloge ili veznike, oblikujući je u naslov predmeta. To se moglo događati stoga što je pravilnik za izradbu predmetnog kataloga propisivao redosljed pojmovnih oznaka »prema opadajućoj konkretnosti« (entitet — radnja — mjesto — vrijeme) koji se podudarao s redosljedom jezičnih izraza u rečenici. Promjena u teorijskom utemeljenju jezika predmetnih odrednica od logike na sintaksu prvenstveno je učinjena radi osiguranja smisla predmetne odrednice. Redosljed jezičnih izraza nije se pri tom uvijek mijenjao. To bi, prema našem mišljenju, moglo biti objašnjenje za dugogodišnje održavanje postojećih pravilnika i propisa o sastavljanju predmetnih odrednica bez valjane teorijske osnove.

Razmatranje ovog pitanja izlazi iz okvira teorije stvarnih kataloga i dotiče se pitanja biti bibliotečne znanosti. Rasprave o tome kojoj vrsti znanosti pripada bibliotečna znanost vodile su se i još se vode. Prema našem mišljenju, koje smo izložili na više mjesta,¹⁰ bibliotečna znanost je dvovrsna: sastoji se od općih iskaza u indikativu koji pripadaju osnovnim znanostima i od pravila i normi prema kojima se odvija rad u bibliotečnoj djelatnosti. Indikativni iskazi su pretežno dijelovi društvenih i humanističkih znanosti, interdisciplinarno povezanih s bibliotečnom djelatnošću. To su npr. znanja o knjigama, njihovim autorima i sadržajima i znanja o mogućim i stvarnim korisnicima takvim kakvi jesu s njihovim potrebama i željama za znanjem i čitanjem. Pravila i norme, posebno na području izradbe kataloga, pretežno su proizašli iz primjene znanja humanističkih disciplina, logike, filologije i lingvistike. Nisu ta znanja na isti način primijenjena. Neka su jednostavno preuzeta u izvornom obliku i preseljena na odgovarajuća mjesta u radna pomagala. Tako je preuzeta taksonomija biljaka iz kataloga uglednog botaničara u klasifikacijske tablice. Znanje o isto-

10 Mikačić, M.: Mjesto bibliotečne znanosti među drugim znanostima. U: VBH 31 (1988), br. 1–4, str. 91–102.

Mikačić, M.: Znanstvenoistraživački, izumiteljski i drugi postupci u stvaranju i razvijanju bibliotečnih sustava za stvarnu obradu. VBH 40 1997., br. 1–2, str. 63–77.

značnicama iz leksikografije iskorišteno je u propisima o postupku s tim riječima, biranju jednog pravog zastupnika pojma i pisanju uputnica od neusvojenog na usvojeni izraz. U stvaranju bibliotečnih klasifikacijskih shema strogo su se poštivala pravila logike, dijela o teoriji pojma. Na kraju, u nedavnoj prošlosti počelo se na stručni i predmetni katalog gledati kao na umjetne jezike za označivanje elemenata iz sadržaja knjiga i pritom primjenjivati znanja o vrstama jezika, njihovim funkcijama, pa i o odrednicama kao rečenicama. Sve su to djela mašte i dovitljivosti do kojih je bilo lakše ili teže doći. Ako smo danas shvatili rečeničnu prirodu predmetne odrednice, a njeni utemeljivači, prelazeći s jednočlane na višečlanu odrednicu, to nikad nisu rekli i, još gore, upotrijebili su neodgovarajuće nazivlje za rečenične dijelove («pododrednice«, »subheadings«, »Unterschlagwörter«), što je samo otežalo razumijevanje njene prave prirode, moramo se zapitati što su oni stvarno znali i mislili. To vjerojatno nećemo lako saznati jer su nam ostavili pravilnike i priručnike, ali nisu svoja razmišljanja. Bili su neskloni teorijskom mišljenju. A možda su ipak nešto intuitivno naslućivali?

Mi bismo ipak rado znali da li je današnji teoretičar predmetnog kataloga, koji je došao do zaključka da je predmetna odrednica svojevrsna rečenica, odnosno da bi to trebala biti, došao do jednog *izuma* na temelju primijenjenih znanja iz lingvistike ili je to *otkriće* jednog davno smišljenog izuma, bez jasnog teorijskog viđenja, koji se više–manje uspješno primjenjivao desetljećima, a danas se s porastom strogosti u bibliotečnoj znanosti teorijski objasnio. Za ovaj smo napredak u teoriji umjetnih bibliotečnih jezika za označivanje zahvalni suradnji s našim lingvistima, Radoslavu Katičiću i Dubravku Škiljanu, nastavnicima na postdiplomskom studiju iz bibliotekarstva, dokumentacije i informacijskih znanosti, koji je bio utemeljio pok. Božo Težak. Bibliotečnoj je znanosti, koja je multidisciplinarna i znatnim dijelom primijenjena znanost suradnja s brojnim društvenim i humanističkim znanostima prijeko potrebna, posebno s lingvistikom, pa se nadamo da će se jednom uspostavljene veze ponovno obnoviti.

The Application of Linguistics in the Development of Library Languages for Book Content Designation

Classified and alphabetical subject catalogues were developed in libraries reflecting the book content and subject as well as the kind of the work and the form of the text. They were developed on the basis of knowledge from logic, philology and linguistics. Linguistics has prevailed recently and for this reason they are called »indexing languages« and »retrieval languages«. The aim of this paper is to inform linguists about the successful application of linguistics in librarianship and establish a dialogue with them. We suppose that they will understand the ideas put forward in this article, because linguists are frequent library users and they read bibliographies.

In addition to differences in the means of expression — symbols of classified catalogue and natural language words from the alphabetical subject catalogue — these two catalogues have essential properties of any language in common: dictionary, grammar and speech. Dictionaries and grammar are helping devices (library classification scheme, thesaurus, codes and instructions), whereas librarians perform speech by means of catalogue headings. This language is referential according to the Jakobson's classification of languages. The theory of alphabetical subject catalogue

shows that both the explanation of subject headings and the adopted terminology were influenced by logic, especially by the idea of categories, which did not prove to be helpful. The subject heading was regarded as a title of the subject, but relatively lately it came to be understood as a kind of a sentence. This idea was formulated by librarians I. Dahlberg from Germany and D. Austin from Great Britain. The author of this paper made a research in the syntactic nature of the subject heading. Being supported by Croatian linguists she created the Syntactic(al) System for Subject Designation (SSSD). In this system the subject heading components are understood as part of the sentence (subject, attribute, predicate, object, adverbials of place and time) instead of being understood as concepts i. e. representatives of large conceptual categories. Correct interpretation of a subject heading and transfer of sense of the document content are insured by symbols which are assigned to sentence components. Adequate software will facilitate the search of the wanted subject because it will enable subject retrieval by all the access points.

Ključne riječi: jezici za predmetno označivanje, stvarni katalozi, knjižničarstvo
Key words: subject heading languages, subject catalogues, librarianship